

УДК [336. 742:341.324](477)“1939/1945”

О. О. КЛИМЕНКО\*

### ФАЛЬШИВИ ГРОШОВІ ЗНАКИ ЯК ЗАСІБ ЕКОНОМІЧНОЇ, ІДЕОЛОГІЧНОЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ БОРОТЬБИ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розкрито роль фальшивих грошових знаків в економічному, ідеологічному й психологічному протистоянні коаліцій у роки Другої світової війни.

**Ключові слова:** боністика; воєнні гроші; фальсифікація грошових знаків.

Хоча сьогодні існує багато документальних та мемуарних свідчень, пов'язаних з використанням фальшивих грошових знаків і грошових імітацій в роки Другої світової війни, на основі яких здійснено декілька науково - популярних публікацій, вказана тема залишилася реально недослідженою ні в Україні, ні за її межами. Особливо потребує студіювання такий її аспект, як використання фальшивих грошових знаків українським національно – визвольним рухом та й взагалі фіксація українського сліду цієї проблеми в персоналіях та фактах. Тому мета даної статті – узагальнення наявних історіографічних джерел, залучення нових, якими насамперед є грошові знаки, виділення недосліджених та проблемних питань.

Одним з найефективніших методів збагачення та руйнування економіки супротивної держави напередодні і в час війни є таємне виготовлення фальшивих грошей. В історії зафіксовано чимало фактів, коли держави, порушуючи міжнародні закони, здійснювали такого роду економічні диверсії. Оскільки фальшивомонетництво є злочином, який здебільшого здійснюється на території кількох країн і в значній мірі носить міжнародний характер, а боротьба з ним матиме певний ефект тільки за умови об'єднання зусиль зацікавлених сторін, у 1923 р. у рамках Міжнародної кримінальної поліції (Інтерпол) створили відділ з боротьби з фальшивомонетництвом. [1]

У 1938 р. Міжнародна комісія кримінальної поліції вже мала у своєму складі представників 34 держав. Однак у цей час у діяльності цього органу все відчутнішими ставали впливи фашистської Німеччини та її сателітів. Представники нейтральних країн намагались перенести його штаб-квартиру в одну з нейтральних країн, але потерпіли невдачу. Крім того, з початком Другої світової війни її перевели з Відня в Берлін, а президентом комісії став нацист Р. Гейдріх. У результаті всі

\* *Клименко Олег Олександрович* – кандидат історичних наук, заступник директора Державного архіву Тернопільської області

оперативно-розшукові картотеки потрапили до рук фашистів і були використані ними у злочинних цілях. Зокрема, коли тільки виникла ідея здійснити операцію “Бернгард” (про неї мова йтиме далі) з цієї картотеки вилучили усі картки на осіб, які в тій чи іншій мірі у минулому мали причетність до виготовленням фальшивих грошей. [3]

Стаття 43 Гаагської конвенції забороняє окупанту фальшувати місцеву валюту. Якщо він все ж таки наважиться на цей злочинний крок, то його дії можуть “законним” способом дезорганізувати життя окупованої країни. Окупанту також не дозволяється вводити в обіг монети, виготовлені з менш гідного металу, й вилучати з обігу монети з більш дорогіших металів. Італійський уряд під час війни в Ефіопії (1935–1936 рр.) з огляду на те, що в цій країні в обігу перебували австрійські срібні талери, застосував в обхід положень міжнародного гуманітарного права унікальний спосіб “підробки” місцевої валюти. Він замовив у Відні необхідне обладнання і розпочав карбування талерів з портретом австрійської імператриці Марії-Терезії, яких відкарбували понад 1млн штук. Однак більшість тогочасних фахівців з проблем фальшивомонетництва не вважали дану емісію підробкою, оскільки експерти не довели, що кількість і якість срібла в талерах італійського карбування були нижчі, ніж в оригіналах. [4]

Класичною підробкою може вважатися той випадок, якщо окупант виготовляє банкноти ідентичні місцевим грошовим знакам і різними способами вводить їх в обіг. У квітні 1918 р. більшовики захопили і вивезли у Катеринослав, а потім перевезли у Таганрог кліше для виготовлення банкнотів вартістю 100 карбованців з метою здійснення незаконної емісії грошових знаків. У зв’язку з даними протизаконними діями уряд України оголосив, що у випадку здійснення більшовиками друку банкнотів, усі випущені грошові знаки, які на даний час “в Києві вже не випускаються”, будуть “поставлені в борг Російському советському урядові.” [5]

У 1919 р. денікінці захопили Одеську друкарню Держзнаку УНР і, незважаючи на протести української сторони, продовжили емітування 50-карбованцевих банкнот для своїх потреб (серія АО від 210 до 235). Їх досвід згодом застосували і більшовики (серія АО від 246 до 250), які витіснили білих з України, ступивши у такий спосіб на шлях фальшивомонетництва. [6]

Деякі творці міжнародних політичних та правових міфів без посилань на достовірні джерела стверджували, що фашистська Німеччина через спеціальний орган “Економічний штаб особливого призначення “Ольденбург”, який пізніше отримав назву “Штаб економічного керівництва “Ост”, з метою підризу радянської економіки напередодні і під час Великої Вітчизняної війни проводила широкомасштабну операцію з ввезення та поширення на території Радянського Союзу фальшивих



Заксенхаузен, барак №18, де фашисти організували виготовлення фальшивої валюти ( радянська світлина від червня 1945 р.)

грошей. За їх твердженнями, якісно виготовлені радянські грошові знаки у 1939-41 рр. нібито надсилались у німецькі дипломатичні представництва в СРСР під виглядом дипломатичної пошти, а потім реалізовувалися німецькими дипломатами через скупку дорогоцінностей, антикваріату та творів мистецтва. [7]

Піонером у справі спотворення історичних фактів виявився німецький публіцист Юліус Мадер, який, посилаючись на сумнівне

джерело – повідомлення італійської комуністичної газети “Уніта” від 3 листопада 1963 р., писав, що приватна друкарня “Август Петрік” напередодні війни з СРСР займалася виготовлення фальшивих радянських рублів. При цьому, для підкріплення поданої ним неправдивої інформації, він зумисне відповідним чином препарував документ про таємну нараду керівників Рейхсбанку, Міністерства фінансів, Східного міністерства й інших зацікавлених інституцій Рейху від 28 травня 1941 р. У результаті рішення німецьких банкірів та фінансистів щодо емісії так званого рубля Київського емісійного банку було подано ним як фальшування радянської валюти. [8]

Опираючись на подібні пропагандистські матеріали, відомий за часів СРСР боніст Д. Сенкевич писав, що в ході війни виготовлені фальшивки радянських грошових знаків німецькі спецслужби переправляли в радянський тил за допомогою своєї агентури. На тимчасово окупованій території, особливо у прифронтових районах, гітлерівці також використовували радянські фальшиві гроші, тому в грошовому обігу СРСР з’явилася величезна кількість фальшивок, що послужило однією з причин грошової реформи 1947 року. [9]

Вказані сумнівні положення неодноразово продукувалися на сторінках сучасних російських [10] та українських [11] науково-популярних видань. На порталі “Русские монеты” вміщена інформація про те, що на згаданій нараді 28 травня 1941 р. її учасники “прийняли пропозицію А. Розенберга про друкування фальшивих радянських грошей”. [12] У даному випадку автори перевершили навіть Ю. Мадера, оскільки той не наважився повністю спотворити протокол наради, підкресливши, що дана пропозиція виносилася на розгляд не Розенбергом, а обер-бургмістром Берліна Вінклером.

Нажаль вказані хибні тези, які не мають ні документального, ні матеріального підґрунтя свого часу підтримувалися відомими вченими –

істориками. Так, радянський фахівець з проблем соціально-економічної історії професор С. Букін зазначив, що у роки Другої світової війни Радянський Союз “не залишився осторонь від фінансових битв, які вели між собою воюючі країни, наводнюючи територію супротивника фальшивими грошовими знаками”. [13]

У підсумку – в радянських та сучасних російських історичних дослідженнях не продемонстровано жодного фальшивого грошового знаку, вже не кажучи про техніко-виробничі ознаки німецьких підробок. Водночас про незначну кількість виявлених фальшивок у грошовому обігу СРСР красномовно свідчать статистичні дані, згідно з якими з 1940 до 1944 р. радянські компетентні органи вилучили тільки 710 грошових знаків з ознаками підробки, у 1945 р. – 244, у 1946 р. – 2797, у 1947 р. – 4419 штук. [14]

Таку мізерну кількість виявлених фальшивок у порівнянні з іншими учасниками антигітлерівської коаліції навряд чи можна пояснити труднощами експертизи воєнного часу. Звичайно, це аж ніяк не означає, що нацистські спецслужби взагалі не займались вказаною проблемою. Однак, як свідчать факти, їх основні зусилля спрямовувалися на Захід.

Після того, як у вересні 1939 р. Англія та Франція оголосили війну Німеччині, нацистське керівництво спланувало проведення економічної диверсії в рамках операції “Андреас”. Її організаторами стали керівники спецслужб Р. Гейдріх, В. Шеленберг та А. Науйокс, який на той час обіймав посаду керівника технічної групи в Головному управлінні імперської безпеки (РСХА). [15]

Гітлерівці вибрали фунт-стерлінг в якості об’єкта для фальшування неспроста. Англійська валюта все ще зберігала певну стійкість і виглядала в очах європейських фінансистів такою ж солідною, як у роки розквіту британської колоніальної імперії. Незважаючи на війну, морську блокаду і загальне ослаблення Британії, фунт залишався бажаною валютою в банку будь-якої європейської держави.

Після вирішення деяких технічних питань зі станків берлінської друкарні “Аугуст Петрік” почали виходити фальшиві англійські фунти-стерлінгів вартістю 5, 10, 20, 50, 100 і навіть 500 та 1000 фунтів, але з міркувань безпеки останні два види банкнотів не збувалися зовсім, а 100 фунтів – радше як виняток.

Однак, з початком війни проти СРСР, згадану операцію тимчасово перервали, оскільки нацистське керівництво, як свідчить “місія Гесса”, виношувало плани примирення з Англією. Коли ж ілюзії розвіялися, то Гітлер наказав відновити ідею “нордичного підступництва” і продовжувати фальсифікувати британську валюту, на цей раз на потужній індустриальній основі. Її відновили тільки у серпні 1942 р. після того, як англійці розпочали масово виготовляти фальшиві продуктові картки

і поширювати їх на території Рейху. [16] Таким способом вони дуже засмітили відлагоджену систему постачання, викликавши серйозні перебої в забезпеченні товарами населення Німеччини. Окрім харчових карток, британці в рамках “чорної пропаганди” підробляли картки на одяг, спеціальні сертифікати для осіб, які постраждали від бомбардувань, спеціальні талони для вагітних, сертифікати для проведення похоронного обряду. Підробки вартісних документів виявилися настільки вдалимими, що фальшивки можна було виявити тільки за допомогою криміналістичних методів, зокрема кварцової лампи. Не менший ефект давали підробки талонів на пальне, в результаті чого чотири німецькі паливні станції змушені були на деякий час закритися. [17]

В рамках комплексної операції “Пойнтблек”, яка ставила за мету дезорганізувати німецьку воєнну промисловість, економічну й фінансову систему, підірвати моральний дух німецького народу, ослабити його здатність до опору, вказані заходи союзники проводили практично до кінця війни. [18]

Керівником центру фальшивомонетників призначили начальника групи “F” VI управління РСХА гауптштурмфюрера СС Бернгарда Крюгера, від імені якого ця операція отримала криптонім “Бернгард” замість “Андреас” [19]

Окрім безпосередніх виконавців, у її деталі було посвячене дуже вузьке коло осіб: начальник РСХА Е. Кальтенбруннер, його ад’ютант В. Хьотль\*, керівник розвідувального управління РСХА В. Шеленберг, командир розвідувально – диверсійного підрозділу О. Скорцені та ще 2–3 особи.

За свідченнями В. Шеленберга, організовуючи масове виробництво фальшивих іноземних грошей, нацистське керівництво переслідувало мету придбати дефіцитну сировину й інші матеріали для воєнної промисловості, підірвати економічну могутність своїх супротивників, а також використати це для фінансування учасників п’ятих колон за межами Рейху. [21]

Суму в 300 тисяч фальшивих фунтів-стерлінгів (понад 1 млн доларів США за валютними курсом того часу) отримав від німецької розвідки за свої послуги і відомий агент, Цицерон, який працював у британському посольстві у Туреччині. Після війни він опублікував книгу, у якій скаржився: “Банкноти, які я так ретельно нагромаджував, не вартували навіть ціни турецького полотна, з котрого вони виготовлялися.” [22]

Фальшиві банкноти (200–250 тис. штук на місяць) виготовлялися в концентраційних таборах Оранієнбурзі неподалік Берліна та Заксенхаузені, у бараках №18 та № 19, наглухо ізольованих від усіх зовнішніх

---

\* У 1950 р. він під псевдонімом “В. Хаген” видав книгу про операцію “Бернгард.” [20]



контактів. Тут працювали 140 ув'язнених, які виготовляли папір для підробок, друкували їх, а потім забруднювали свіжі банкноти для схожості з тими, що вже були у вжитку, і надзвичайно старанно комплектували пачки за розробленою схемою так, щоб старі і нові грошові знаки лежали упереміж, а номери та серії білетів не були послідовними. Фальшивки вивозили у нейтральні країни та Північну Африку, де міняли. Збутом фальшивих банкнотів займався штандартенфюрер СС Федеріко Швенд (він же Фріц Вендіг), який особисто розробив технологію вивозу нелегальної продукції з Німеччини та її комплектування. [23]



Соломон Смолянов – авторитетний фахівець з виготовлення фальшивих грошей в секретній лабораторії нацистської Німеччини

Серед створеної групи ув'язнених перебував лише один професійний фальшивомонетник, визнаний в кримінальному світі спеціаліст по фунтах і доларах – Соломон Смолянов на прізвище Соллі, випускник Вищої школи мистецтв в Києві, учень відомого графіка Євгена Зотова. Він у 20-ті і 30-ті роки в Амстердамі та Берліні успішно підробляв фунти-стерлінгів, які поширював в Ірані. Згодом у Німеччині Смолянова засудили до тривалого терміну ув'язнення, він потрапив до концтабору Маутхаузен, де його і відшукав Б. Крюгер. Соллі в якості “головного ретушера” очолив так звану “доларову групу” фальшивомонетників, яка складалася з фахівця фотографічної справи Нормана Леві, художника Петера Еделя\*, копіювальника Абрахама Якобсона, друкаря Адольфа Бургера\*\* та гравера Фелікса Цітріна. [26]

Окрім фальшування доларів та фунтів, нацисти досягли певних успіхів у підробці грошей югославських партизан та англійських поштових марок з пропагандистськими наддруківками. [27]

---

\* Едель Петер – художник-графік, за участь в антифашистському русі Опору в 1942 р. був заарештований гестапо. Окрім офіційних свідчень про злочини фашистів, залишив цікаві спогади про свою участь в операції “Бернгард.” [24]

\*\* Бургер Адольф – гравер та друкар, до арешту гестапо у 1942 р. і ув'язнення в таборі смерті Біркенау проживав у Братиславі, де за завданням Комуністичної партії Словаччини виготовляв фальшиві документи для підпілля. У 2000 р. брав участь в експедиції з пошуку нацистських скарбів на Топліцзее, в результаті якої вдалося знайти декілька контейнерів з фальшивими фунтами. Він автор спогадів та кількох інтерв'ю для преси (останній у 2005 р. для агентства Сі-Бі-Ес) про свою участь в операції “Бернгард.” [25]

Згідно зі свідченнями чеського антифашиста Оскара Скали, котрий таємно вів записи і у підсумку склав повний каталог випущених серій фальшивих грошей, який він потім надав американським слідчим органам, до лютого 1945 р. спеціалісти концтаборів з числа ув'язнених віддрукували 8,9 млн штук фальшивих англійських банкнотів, з яких 5-фунтових – 3,9 млн штук, 10-фунтових – 2,39 млн штук, 20-фунтових – 1,337 млн штук і біля 1,28 млн штук 50-фунтових, на загальну суму 134 610 810 фунтів стерлінгів ( для порівняння: весь золотий запас Британського банку у 1933 р. оцінювався сумою 137 млн фунтів) та 6 тис. купюр вартістю 100 доларів США. Після детальної перевірки та сортування виділили фальшиві грошові знаки першої та другої категорії в кількості 671 620 штук, на суму 8 965 080 фунтів, як придатні для використання у фінансових операціях за кордоном. Інші банкноти низької якості за допомогою авіації спочатку планували скидати на території Великобританії. Однак Гітлер особисто забракував запропоновану операцію як мало перспективну, тому грошові знаки третьої категорії згодом направили на переробку. [28]

Незважаючи на високу якість, фальшиві фунти все ж мали ледь примітні органоліптичні ознаки підробки: 1) алегорична постать Британії на оригіналах пластична і трьохвимірна, тоді як на фальшивках плоска і розмита, не має чіткого друку; 2) голова Британії на фальшивках виконана не так філігранно й детально як на оригіналах; 3) хрест на короні на фальшивих банкнотах теж розмитий; 4) зубчик декоративного вінка на оригіналах видовжений, а на фальшивках – короткий; 5) філігрань у вигляді літери “N” на фальшивках знаходиться безпосередньо під словом “BANK”, тоді як на оригіналах відхилена ліворуч; 6) елемент стилізованої літери проходить через центр стилізованого листка декоративного вінка, тоді як на фальшивих банкнотах він проходить значно нижче.

Дослідник Ф. Філіпсон стверджував, що підробки американських доларів з погляду якості значно уступали фунтам. [29] При цьому слід зважати на те, що до виготовлення американської валюти спецкоманда “майстерні диявола” приступила запізно – наприкінці 1944 р., тому фальшива продукція вимагала більшої досконалості. [30]

Яких реальних втрат зазнали Великобританія та США від емісії фальшивих грошей досі не з'ясовано. Безперечно одне: їх центральні банки знали про загрозу масових фальсифікатів, тому належним чином реагували. Фахівці з банківської справи названих країн завчасно виявили наявність фальшивих грошей, однак відомості про їх появу вважали за потрібне тримати у суворій таємниці, оскільки боялися, що інформація про загрозу переповнення грошового обігу фальшивими фунтами та доларами підірве і без того хистку фінансову систему союзників.



Фальшива банкнота вартістю 10 фунтів-стерлінгів

Прем'єр Уінстон Черчілль після консультацій з банкірами та фінансистами розпорядився приймати фальшиві білети нарівні з дійсними і дозволити їм вільно перебувати в обігу на світових ринках. [31]

23 квітня 1943 р. Національний банк Великобританії припинив емітувати крупні банкноти, починаючи з 10-ти фунтів, а з січня 1945 р. змушений був випустити п'ятифунтові банкноти нового зразка і вилучити старі, припускаючи, що їх значна частина – вправно виготовлені фальшивки. Разом з тим, 10-фунтові банкноти обертались до 1962 р., 20-фунтові – до 1970 р., а 50-фунтові – до 1980 р. [32]

Операція “Бернгард” дозволила не стільки підірвати фінансову систему Великобританії, скільки значно допомогла гітлерівцям збільшити свої запаси валюти. Велика кількість фальшивих фунтів-стерлінгів опинилася на ринках Аргентини, Бразилії та Перу. Американські фірми з пересторогою приймали британську валюту, наполягали, аби розрахунки проводилися доларами.

Основні організатори вказаної операції зуміли уникнути правосуддя\*.

\* Б. Крюгер до закінчення терміну давності, тобто до 1955 р. працював бухгалтером паперової фабрики в Дасселі, яка свого часу постачала папір для фальшування грошей. Потім отримав роботу в “Стандарт-електрик-Лоренц АГ” у Штутгарті. У травні 1957 р. франкфуртська газета “Абендпост” повідомила, що той запропонував свої послуги федеральній кримінальній поліції в якості експерта з проблем фальшивих грошей, однак отримав відмову. Відомий німецький публіцист Юліус Мадер у січні 1964 р. подав в суд на Б. Крюгера як на учасника масових вбивств євреїв, однак вивчення матеріалів



Історія з фальшивими англійськими фунтами та американськими доларами мала українське продовження. МДБ УРСР у 1946 р. отримало агентурну інформацію про те, що вказана фальшива валюта використовується бандерівцями на потреби визвольної боротьби в Україні. Зокрема, чекістам стало відомо, що операції зі збуту фальшивих грошей в Мюнхені проводив керівник Служби безпеки ОУН Мирон Матвієйко. Незабаром на його слід натрапила американська військова поліція, і він, щоб не потрапити до її рук, змушений був тікати до Франції.

Дані, отримані від закордонного агента МДБ СРСР “Першого”, свідчили, що операція з фальшивими фунтами-стерлінгами проводилася бандерівцями з відома ЦРУ. Фальшиві англійські фунти – стерлінги за завданням американської розвідки передав С. Бандері особисто М. Лебедь для того, щоб ускладнити його стосунки з СІС, які стали непокоїти американців. Моделювалося, що коли британські спецслужби дізнаються про те, що ЗЧ ОУН та їх керівник С. Бандера займається поширенням фальшивих фунтів – стерлінгів, вони “відштовхнуть” його від себе. У свою чергу Лебедь, ведучи боротьбу з Бандерою за вплив серед української еміграції, прагнув за всяку ціну його скомпрометувати.[39]

В ніч з 14 на 15 травня 1951 р. М. Матвієйка з групою розвідників десантували з літака ВПС Великобританії біля села Бишки Козівського

---

штутгартською прокуратурою закінчилося тим, що справу 7 травня 1965 р. припинили за недостатністю доказів. [33].

У 1947 р. С. Смолянова в Римі затримали американські спецслужби, коли він намагався розмінити банкноту вартістю 500 доларів. При перевірці виявилось, що вона справжня, до того ж власник зумів довести легальність її походження, тому його відпустили. Потім Смолянов емігрував до Бразилії, заснував там торгову фірму і закінчив своє життя як добропорядний бургер. [34]

В. Шеленберга на так званому процесі “Вільгельм-штрассе” в 1948–1949 рр. за злочини проти людства засудили на шість років ув’язнення, однак вже в грудні 1950 р. його випустили на волю. [35]

Фрідріх Швенд наприкінці війни отримав призначення начальника фінансової служби так званої “Альпійської фортеці”, куди на той час було евакуйовано обладнання хіміко-графічного підприємства, частина обладнання бараків №№ 18 і 19 та фабрика з виготовлення фальшивих документів із Фріденталю. Однак через наближення союзників і неможливість добратися до місця призначення решту технічних пристроїв та виготовлені фальшивки втопили у високогірному озері Тепліцзее, де їх виявили у 1959 р. скарбошукачі. Ф. Швенд зумів уникнути правосуддя. Він по конспіративному каналу фашистської організації “ОДЕССА” (Organisation der ehemaligen SS-Angehorigen) дістався до Перу, поселився в Лімі, де й помер у 1980 р. [36]

Альфред Науйоке у жовтні 1944 р. добровільно перейшов до американців і згодом давав свідчення перед Нюрнберзьким трибуналом. Після війни до своєї смерті у 1960 р. проживав у Гамбурзі, займався бізнесом. [37]

району Тернопільської області для виконання важливого завдання ЗЧ ОУН з встановлення зв'язку з керівником оунівського підпілля в Україні В. Куком – “Лемешем”. Однак радянська агентура його групу спрямувала на оунівську псевдобоївку, де їх заарештували. М. Матвієйко дав згоду на співпрацю з МДБ СРСР і в подальшому використовувався для ведення оперативної гри з англійською та американською розвідками. [40]

При провадженні слідчих дій він підтвердив факт своєї участі в операції з фальшивою валютою, але чекісти чомусь його не деталізували. Очевидно, в умовах “холодної війни” проблема фальшивомонетництва на Заході видавалась неактуальною.

Окремі аспекти порушеної проблеми висвітлив відомий діаспорний історик та громадський діяч професор Лев Шанковський у приватному листуванні з Джоном Семенюком ( США), який вважав, що нацистські фальшивки грошових знаків використовував український національно-визвольний рух у Закерзонні. [41]

Радянський уряд не мав претензій в питанні фальшування радянських грошей до керівників фашистської Німеччини і, відповідно, не висував звинувачення проти злочинців під час Нюрнберзького процесу. [42]

Наявні документи, факти лише дають підстави стверджувати про те, що керівники Третього рейху виношували плани використання у війні проти СРСР фальшивих радянських грошей, проте з певних причин не реалізували свої наміри. Щоправда в 20-х роках реакційні політичні кола Німеччини підтримали спроби антирадянських організацій за кордоном здійснити широкомасштабну економічну диверсію проти СРСР шляхом фальшування радянських червонців, однак їх вчасно знешкодили органи НКВС. [43]

Базуючись на досягненнях операції “Бернгард”, можна дійти до висновку, що в технічному відношенні німецькі спеціалісти могли виготовляти високоякісні фальшиві радянські грошові знаки, оскільки їх оригінали мали недостатній захист. Резидентура польської розвідки у Москві в міжвоєнний період неодноразово звертала увагу і доповідала своєму керівництву про те, що серед грошової маси в СРСР нерідко зустрічаються банкноти, які мають однакові номери та серії. [44]

Річ у тім, що ці грошові знаки запроваджувались у роки розквіту сталінських репресій дуже поспішно, щоб вчасно відрпортувати, оскільки були приурочені до 20-ї річниці Жовтневої революції. [45]

У 1938–1940 рр. через велику кількість бракованих банкнот Держбанк поспішно вилучив низку серій грошових знаків. Зміст таємних внутрішніх розпоряджень Держбанку та Міністерства фінансів СРСР, які містили інформацію про конкретні серії та номери банкнот, був невідомий німецьким спеціалістам. Дійшло до того, що ті не мали навіть

достовірних даних про перебування в обігу тих чи інших радянських грошових знаків. [46] Тому завдання перевірити вказані відомості мала німецька агентура, яка напередодні війни спрямовувалась нелегальними каналами в СРСР. У доповідній записці НКВС УРСР №1061–СВ в НКВС СРСР “Про воєнні заходи Німеччини та Угорщини в прикордонній з СРСР смузі станом на 25 квітня 1941” вказувалось, що німецькі агенти в числі інших мають завдання розвідати чи перебувають в обігу радянські грошові знаки вартістю 1, 3, 5 і 10 рублів, емітовані у 1937–1938 рр. [47].

Очевидно, в подальшому гітлерівське керівництво дійшло до висновку про недоцільність виготовлення фальшивих радянських грошей, адже згідно з операцією “Барбаросса” війна з СРСР планувалася як короткотривала. У такому разі для чого ж тоді виготовляти радянські фальшиві рублі, щоб потім їх міняти на власну чи окупаційну валюту? Окрім того, у фінансистів Рейху з’явилася більш реальна та прагматична ідея використати для обігу та в платежі радянські грошові знаки, які будуть захоплені в ході бойових дій.

Відомий польський спеціаліст з міжнародного права К. Скубішевський вважав, що ідея фальшування радянських грошей так і не була реалізована. [48]

Щоб остаточно спростувати згадані міфи, звернімося до інших об’єктивних фактів. Віроломний напад Німеччини спричинив Радянському Союзу збитки на суму 2569 млрд руб. (у старому масштабі цін), в тому числі тільки прямі видатки на війну склали 551 млрд руб. [49]

За даними ЦСУ СРСР, за три перші роки війни доля споживання в національному доході збільшилася з 80 до 99 %. Що стосується воєнного споживання, то воно в 1943 р. склало 36% національного доходу, а з врахуванням будівництва і реконструкції воєнних заводів сума воєнних витрат складала 53 % від величини національного доходу. [50] Для ведення бойових дій і перебудови економіки на воєнний лад потрібні були великі засоби, що призвело до різкого зростання бюджетного дефіциту, який станом на 1941 р. склав 19,2 млрд рублів. Його частково покрили емісією паперових грошей на суму 13,9 млрд рублів. [51]

Слід також зважати, що здійснення трьох п’ятирічних планів в СРСР призвело до інфляції, яка мала прихований характер через відсутність у радянській економіці вільного ціноутворення (декретні ціни) і наявність примусового міжнародного курсу радянського рубля внаслідок монополії торгівлі. [52]

За час війни стрімко виріс обсяг грошової маси з 18,4 млрд до 73,9 млрд рублів, тобто в чотири рази при скороченні обсягів товарообороту на 2/3. [53]

Отже, грошова реформа 1947 р. в СРСР була викликана не наявністю в грошовому обігу країни великої кількості фальшивих грошей,

а інфляційними процесами, які, за образним висловом наркома фінансів А. Зверєва, створили “велетенський грошовий намет”, й необхідністю зведення до мінімуму дефіциту держбюджету. Подібним чином, але більш прямолінійно висловився західний економіст В. Каткофф: “Страх галопуючої інфляції після світової війни змусив совети поспішити у 1947 р. девальвувати рубель.” [54]

Грошову реформу конфіскаційного типу ініціював особисто Й. Сталін ще в 1943 р. У 1944 р. створили групу з числа провідних фахівців у галузі фінансів професорів А. Г. Гойхбарга, В. П. Дяченка й інших, яка у листопаді 1945 р. підготувала проект майбутньої реформи для розгляду міністром фінансів А. Зверєвим. [55]

Зверєвим і його апаратом планувалося, що населення надасть для обміну банківські та казначейські білети на загальну суму 60 млрд рублів. За попередніми розрахунками при обміні у співвідношенні п’ять до одного грошова маса зменшиться на 48 млрд і на руки населенню отримає близько 12 млрд рублів банкнотами нового зразка. [56]

У фонді Мінфіну СРСР збереглася довідка начальника відділу кредиту і грошового обігу І. Димшиця про погашення державного боргу країни за час проведення грошової реформи 1947 р., де також жодного слова про виявлені радянські фальшиві гроші. [57]

Тіньовики до проведення грошової реформи здійснили енергійні заходи зі страхування своїх капіталів від знецінення. Від спецслужб СРСР, які займалися “прикладною соціологією”, у листопаді 1947 р. інтенсивно надходили повідомлення про масову закупку представниками заможних верств населення, в тому числі і через магазини “Особторгу”, золота, антикваріату й інших цінностей, а з боку менш заможної частини – намагання заплатити податки наперед, скупити облігації держпозики. [58]

Ділкам “чорного ринку” в ході реформи вдалося не тільки зберегти більшу частину своїх капіталів, але й суттєво збільшити їх, використовуючи передреформений ажіотаж серед населення. [59]

На території дистрикту “Галичина”, як свідчать документи, фальшиві грошові знаки з’явилися в перший же рік окупації. У більшості випадків це були доволі примітивні подробиці, які легко виявлялися не тільки фахівцями банківських установ, але й пересічними громадянами. Для безпеки Рейху такі фальшивки об’єктивно не несли серйозної загрози, тому численні випадки їх виявлень навіть не узагальнювали і не утруднювали свою працю підготовкою відповідних циркулярів та орієнтувань. Проте виникали випадки, коли задля розшуку зловмисників надзвичайно ретельно працювали практично всі спецслужби країни у тісній взаємодії з банківськими інституціями.

У повідомленні центральної каси Рейхсбанку від 19 січня 1942 р. йдеться про появу фальшивих банкнотів вартістю 50 злотих 3, 5 і 6-го

класів з датою емісії 1 березня 1940 р. Банківським працівникам наказано приймати вказані банкноти з більшою увагою та ретельністю. [60]

Г. Сьольнер помістив у своєму каталозі банкноту 10 злотих серії “D” та № 5482187 з анулятивним штемпелем емісійного банку “FALSCH”. [61]

Восени 1944 р., коли майже всю територію України звільнили від німецьких окупантів, імперський банк зробив повідомлення для всіх фінансово-банківських установ Рейху про незаконне перебування в обігу 100-злотових банкнот з датою емісії 1 серпня 1941 р., у яких серії та контрольні номери проставлені за допомогою друкарської машинки або “якимось іншим підручним способом”. Іншою характерною особливістю вказаних банкнот було те, що вони вирізані з друкарського листа вручну. При цьому неозброєним оком можна помітити нерівні краї. [62]

На цьому неприємності для окупантів не скінчилися. Через кілька днів Імперський банк зробив нове застереження про незаконне перебування в обігу банкнот вартістю 20 і 500 злотих першої емісії, а також 1 та 50 злотих з датою емісії 1 серпня 1941 р., в яких серії та номери нанесені підручними засобами. [63]

Викрадались і 500-злотові банкноти, навіть ті, які були погашені 5-ма штамповими дірками (макулатурні) і йшли на переробку. Умільці заклеювали дірки частинами від інших банкнот і пускали їх в обіг. [64]

Причини масового фальшування грошових знаків на території Генерал-губернаторства окремі німецькі дослідники вбачають у надзвичайно низькому рівні життя населення, жорсткому нормуванні “споживчого кошика”, інфляції і, як наслідок, високих цінах на “чорному” ринку. Від цього, на їх думку, страждала і продуктивність праці в оборонній галузі. [65]

Найбільш масовими підробками грошових знаків виявилися фальшивки, виготовлені криміналітетом. Однак, на нашу думку, з усієї маси фальшивих грошей слід виділити групу бон, яка називається “підробки як засіб підпільної боротьби”.

Польський рух Опору, борючись з окупантами, розробив і успішно реалізовував плани організації масового фальшування окупаційної валюти, щоб таким способом нанести відчутну шкоду гітлерівцям. Керівництво польського підпілля чітко усвідомлювало, що для ведення тривалої підпільної боротьби потрібні значні кошти для придбання зброї, амуніції, медикаментів, продуктів харчування, які можна було частково здобути через використання фальшивих грошей високої якості. Для реалізації своїх планів керівництво Армії Крайової створило спеціальний підрозділ “PWB-17” (Podziemna Wytwórnia Banknotów – “Підпільна друкарня банкнотів”), який, за даними польського дослідника Л. Кокоцінського, налагодив виготовлення грошових знаків літографським способом. [66]



Ця багатоходова операція була ретельно продумана і без провалів ефективно діяла вродовж усієї окупації. Учасники підпілля, працюючи в Польській друкарні цінних паперів, викрадали звідти друкарські форми, папір, фарбу й інші компоненти для виготовлення грошей. Виготовивши певну суму грошей, підпільники вносили їх у друкарню, де здійснювали обмін на оригінали, а фальшивки списували як брак у макулатуру. Таким способом спецпідрозділ АК до кінця 1942 р. зумів акумулювати для потреб підпілля 18 млн злотих (9 млн рейхсмарок). [67]

Окрім того, АК провела складну та ризиковану операцію з переправлення до Лондона зразків окупаційних банкнот, фарб, паперу, проекти грошових знаків, які зберігались у Варшавській друкарні цінних паперів. Це дало змогу екзильному уряду в короткі терміни організувати виготовлення фальшивих 500-злотових банкнот у приватній фірмі “Томас Деларуе”. [68]

Як стверджував польський автор Л. Кокоцінський, виготовлені фальшиві банкноти за допомогою британських ВПС переправлялись в Генерал-губернаторство у заздалегідь підготовлені польським підпіллям місця парашутних скидів. [69]

Операція з фальшивими банкнотами польським екзильним урядом та урядом Великобританії була настільки засекречена, що і в наш час отримати якусь додаткову інформацію неможливо. Тому залишаються нез’ясованими ні обсяги емісії фальшивих злотих, ні відмінності, які відрізняють їх від справжніх грошей.

Польські дослідники Л. Кокоцінський та Ч. Мільчак сходяться в одному, що лондонські підробки були надзвичайно якісні і їх не могли без глибокої технічної експертизи розпізнати навіть фахівці.

Однак, за даними іншого польського автора Я. Пташинського, підробки відрізнялися по якості візуально, без застосування спеціальної техніки. На відміну від німців, які ретельно відбраковували фальшиві банкноти за категоріями, застосовуючи складну методику збуту фальшивок, англійці намагалися реалізувати навіть недосконалу продукцію, цілком покладаючись на польський рух Опору. Зокрема, автор проілюстрував своє твердження фактом, який мав місце в Іспектораті АК Пйотрикув Трибунальський влітку 1944 р. Тоді квартирмейстер капітан Юзеф Любніцький – “Война” для потреб польського підпілля отримав лондонських фальшивок на суму біля 15 млн злотих переважно в 500-злотових знаках. На них були ознаки підробки: голова “гураля”(житель Татрів) виявилася надто чорною і при протиранні її рукою фарба залишалася на пальцях. Щоб не наражати вояків АК та мирне населення на небезпеку німецьких репресій при збуті грошових знаків, провели апробовану операцію з їх заміни у місцевому банку через працюючих там підпільників. Щоденно вдавалося здійснювати обмін біля 100 тисяч фальшивих злотих, які, як брак, списувалися в

макулатуру. В цей спосіб до кінця серпня 1944 р. успішно поміняли понад 12 млн фальшивих злотих. Проте контрольній службі в дирекції емісійного банку в Кракові таки вдалося викрити підступ. [70]

Ч. Мільчак, вивчаючи фальшиві банкноти вартістю 500 злотих, дійшов до висновку, що найбільше підробок виявилось серед серії "А", коли серійний номер грошових знаків, як правило, починався з цифр 12 та 13. Для прикладу він продемонстрував банкноту серії "А" з номером 1284637, яка має відповідний штамп відділу експертизи емісійного банку. [71]

Однак методика Ч. Мільчака не може вважатися універсальною, вона придатна, очевидно, для виявлення найбільш вразливих фальшивок, про які вів мову Я. Пташинський, коли восени 1944 р. німецькі компетентні чинники після розслідування в Пйотрикуві оголосили про вилучення 500- злотових банкнот з серійними номерами, що розпочинаються з цифр 12 і 13.

Вади методики Мільчака наочно продемонстрував Л. Кокоцінський, який у своїй праці помістив справжню банкноту серії "А" з № 1281766, виготовлену в Пйотрикуві (Петрикау). [72]

Порівнюючи банкноту "А" 1284637 з банкнотою "А" 1281766, можна припустити, що вони справжні і виготовлені у Петрикау.

Щоправда, Ч. Мільчак виявив ще одну більш переконливу ідентифікаційну ознаку лондонських підробок. В обрамленні 500-златової банкноти під головою жителя Татр – "гураля", вгорі ліворуч, є сегмент орнаменту, який у справжніх знаків порожній, а у фальшивих – заповнений. [73]

Ця ознака звичайно заслуговує на увагу дослідників, однак і вона не може претендувати на універсальність. Адже виготовлені у Петрикау банкноти могли мати певні незначні відмінності від банкнот надрукованих в інших друкарнях.

Таким чином, можна дійти до висновку, що в дослідженнях Ч. Мільчака та Л. Кокоцінського є певне раціональне зерно. Але щоб створити універсальну методику виявлення лондонських фальшивок, потрібні документальні матеріали, насамперед, про серії та номери банкнотів, виготовлених у Відні, Кракові, Варшаві та Лондоні, а можливо і в інших містах, а також їх стандартні зразки (Specimen), що зберігалися у банківських установах Рейху.

Значно легше вдається розпізнати фальшиві банкноти вартістю 100 злотих зразка 1940 р., здебільшого серії "В" та з нумерацією, яка розпочинається з цифр 05..., 06..., 07..., 09..., 10..., 12..., 15..., якщо порівняти портрет мінцмейстера Станіслава Древно на маргінесі. Найбільш характерним його елементом є "френзелек" на одязі. На фальшивих банкнотах він виконаний без крапок, на справжніх – з крапками. Окрім цього, є ще 12 інших відмінностей, здебільшого у нанесенні шрихових ліній.

Плани фальшування іноземної валюти виношували і керівники СРСР. За свідченнями колишнього резидента НКВС Орлова, який з політичних переконань залишився проживати у західному світі, Й. Сталін у 1928 р. санкціонував проведення радянськими спецслужбами операції під кодовою назвою “Фальшивки”. У даному випадку йшлося про високоякісне фальшування американської валюти на суму 10 млн доларів з метою отримання іноземних активів для успішної реалізації планів чергової сталінської п’ятирічки. [74]

Цілком вірогідно, що досягнення спеціальних лабораторій НКВС щодо фальшування валюти супротивника певним чином були використані під час Другої світової війни. 10 серпня 1942 р. рада правління імперських кредитних кас ознайомила з відомостями про перші підробки білетів імперських кредитних кас вартістю 1 рейхсмарка, які знайшли у російських агентів – парашутистів. Підкреслено, що вказані фальшивки надзвичайно високої якості і їх в обігу практично неможливо виявити. [75]

Таким чином, фашистська Німеччина добилась помітних успіхів у фальшуванні грошових знаків антигітлерівської коаліції, що було викликано наступними причинами:

- 1) розквіту фальшивомонетництва сприяв науково-технічний прогрес, поштовх якому дала Друга світова війна (до виготовлення фальшивок гітлерівці залучили відомих вчених різних галузей);
- 2) фальшивомонетники отримали від держави сучасне поліграфічне обладнання, фарби, папір й інші матеріали, необхідні для виготовлення фальшивок;
- 3) можливістю максимального використання людського фактору з числа ув’язнених концтаборів, зокрема їх фахового потенціалу, мистецьких здібностей і т. і., адже ціною їх праці було життя.

Радянськими дослідниками випуск грошових знаків Київського емісійного банку з дизайном близьким до радянських грошових знаків був помилково сприйнятий як намагання гітлерівців фальшувати радянську валюту.

Незважаючи на те, що діяльність країн антигітлерівської коаліції на ниві фальшивомонетництва не набула тієї масштабності, як в Рейху, деякі їх операції, зокрема щодо розповсюдження фальшивих продуктових карток, талонів на пальне тощо, також можна вважати хрестоматійними.

<sup>1</sup> Польской Г. Н. Рыцари фальшивых банкнот / Георгий Польской. – М.: “Юридическая литература”, 1982. – (176 с.) – С. 155–156.

<sup>2</sup> Пономарьов В. Т. Таємниці фальшивих грошей: учора, сьогодні, завтра / Володимир Тихонович Пономарьов. – Донецьк: ТОВ ВКФ “БАО”, 2006. – (287 с.) – С. 286–287.

<sup>3</sup> Польской Г. Н. Рыцари фальшивых банкнот, с. 158.

<sup>4</sup> Bono De. Die Vorbereitungen und die ersten Operationen zur Eroberung Abessinians / De Bono.– München: Beck, 1936. – (214 s.) – S. 171–172.

- <sup>5</sup> “Поділля”. – № 32. – 19 (6) квітня 1918.
- <sup>6</sup> *Рябченко П. Ф.* Полный каталог бумажных дензнаков и бон России, СССР, стран СНГ (1769–1999). – Т. 2. Боны Украины / П. Ф. Рябченко, В. И. Бутко. – К.: “Логос”, 1999. – (416 с.: ил.) – С. 9.
- <sup>7</sup> *Мальшиев А.* Бумажные денежные знаки России и СССР / А. Мальшиев, В. Таранков, И. Смиранный. – М.: Финансы и статистика, 1991. – (496 с.: ил.) – С. 190; *Мирский Д.* Титулованные фальшивомонетки / Д. Мирский // Наука и жизнь. – № 10. – 1969. – С. 55–56.
- <sup>8</sup> *Mader Julius.* Der Banditenschatz / Julius Mader. – Berlin: Verlag der Nation, 1973. – (311 s.) – S. 68–71.
- <sup>9</sup> *Сенкевич Д.* Государственные денежные эмиссии СССР 1923–1961 гг. / Д. Сенкевич // Советский коллекционер. – № 6 – М., 1968. – С. 115.
- <sup>10</sup> *Щелоков А.А.* Энциклопедия коллекционера. Увлекательное путешествие в мир фактов, легенд, открытий / А. А. Щелоков. – М.: “ЭКСМО”, 2007. – (626 с.) – С. 349.
- <sup>11</sup> *Пасюк І. М.* Грошовий обіг на Волині з найдавніших часів до нашого часу / Ігор Пасюк. – Луцьк: “Твердиня”, 2008. – (140 с.) – С. 79.
- <sup>12</sup> Экономические диверсии. Портал “Русские монеты” // [ru coin/forgery/30-71k](http://ru.coin/forgery/30-71k)
- <sup>13</sup> *Букин С.* “Последняя жертва”. Возможно ли сегодня повторение денежной реформы 1947 года / С. Букин // Труд. – 26.06.1990.
- <sup>14</sup> *Щелоков А. А.* Энциклопедия коллекционера, с. 348.
- <sup>15</sup> *Walz Karlheinz.* Falschgeld. Spannendes und Kriminalistisches Ernstes und Amüsantes aus der Welt der Geldfalscher /Karlheinz Walz. – Regensburg: H. Gietl Verlag & Publikationsservice GmbH, 1999. – (176 s.) – S. 78–79.
- <sup>16</sup> *Auckland R. G.* (compiled ) British Black Propaganda to Germany 1941–1945 / R.. G. Auckland. – 2 ed. – Paperback Psywar Society, 1989. – (32 p.) – P. 31–32.
- <sup>17</sup> Там само, с. 32.
- <sup>18</sup> *Кингстон-Мак Клори Э. Дж.* Руководство войной. Анализ роли политического руководства и высшего военного командования / Дж. Э. Кингстон-Мак Клори. – М.: Изд. иностр. литературы, 1957. – (344 с.) – С. 152.
- <sup>19</sup> *Walz Karlheinz.* Falschgeld, s. 76–78.
- <sup>20</sup> *Хаген В.* Фальшивомонетки Третьего рейха. Операция “Бернхард” / Вальтер Хаген [Пер. с нем. Чупров Ю. Д., Лемехов О. И.] – М.: Вече, 2004. – 368 с.
- <sup>21</sup> *Шеленберг В.* Секретная служба Гитлера / Вальтер Шеленберг. – К.: “Доверие”, 1991. – (216 с.) – С. 178–180.
- <sup>22</sup> *Wires Richard.* The Cicero Spy Affair: German Access to British Secrets in Word War II. Perspectives on Intelligence History / Richard Wires. – Westport Greenwood Publishing Group Inc., 1999. – (265 p.) – P. 85–96.
- <sup>23</sup> *Philpison F.* Currency at War / F. Philipson // I.B.N.S. Journal. – Volume 21. – № 3. – 1982. – P. 85.
- <sup>24</sup> *Эдель П.* Когда речь идет о моей жизни. (Моя история) / Петер Эдель [Пер. с нем. Е. Е. Михелевич и Л. И. Щербакова]. – М.: Прогресс, 1983. – 280 с.
- <sup>25</sup> *Burger Adolf.* Unternehmen Bernhard: die Fälscherwerkstatt im KZ Sachsenhausen / Adolf Burger. – Berlin: Editino Hentrich, 1992. – 244 s.
- <sup>26</sup> *Walz Karlheinz.* Falschgeld, s. 79–80.
- <sup>27</sup> *Caspar Helmut* Blüten für Hitlers Krieg / Helmut Caspar // Münzen und Papiergeld. – Juli-August, 2006. – S. 134.

<sup>28</sup> *Feller Steven A.* Operation Bernhard: The Ultimate Counterfeiting Scheme / Steven A. Feller, Charles E. Hamilton // *The Numismatist*. – Vol. 98. – № 9. – September 1985. – P. 1766–1772.

<sup>29</sup> *Philipson F.* Currency at War, p. 85–86.

<sup>30</sup> *Вермуш Г.* Аферы с фальшивыми деньгами / Гюнтер. Вермуш [Перевод с нем. Н. В. Вардуля]. – М.: Международные отношения, 1990. – (211 с.) – 173.

<sup>31</sup> *Campbell Lance K.* Operation Bernhard: is it or isn't it? / Lance K Campbell // *International Bank Note Society Journal*. – Vol. 31. – № 1. – 1992. – P. 20–22.

<sup>32</sup> *Philipson F.* Currency at War, p. 86.

<sup>33</sup> *Mader Julius.* Der Banditenschatz, s. 68–71.

<sup>34</sup> *Walz Karlheinz.* Falschgeld, s. 130.

<sup>35</sup> *Вермуш Г.* Аферы с фальшивыми деньгами, с. 173.

<sup>36</sup> *Walz Karlheinz.* Falschgeld, s. 131.

<sup>37</sup> Там само, с. 131.

<sup>38</sup> *Низовский А. Ю.* Сокровища Третьего рейха / Андрей Низовский. – М.: “Вече”. – (288 с.) – С. 84–85.

<sup>39</sup> ГДА СБ України, м. Тернопіль. – Спр. 2060. – Арк. 227; Спр. 10860-П. – Арк. 27–30.

<sup>40</sup> *Санников Г.* Большая охота. Разгром вооруженного подполья в Западной Украине / Георгий Санников. – М.: “ОЛМА-ПРЕСС”, 2002. – (512 с.: ил.) – С. 225; *Судоплатов П.* Спецоперации. Лубянка и Кремль 1930–1950 годы / Павел Судоплатов. – М.: “ОЛМА-ПРЕСС”, 1999. – (688 с.: ил.) – С. 420–422.

<sup>41</sup> Архів Джона Семенюка, Бруклін, США.

<sup>42</sup> Нюрнбергский процесс. – Т. II. Преступления против мира / [Общ. ред. Р. А. Руденко]. – М.: Изд. юридич. литературы, 1958. – (864 с.) – С. 23–40.

<sup>43</sup> *Клименко О.* Грошова реформа 1922–1924 рр. в СРСР і надзвичайні заходи правоохоронних органів щодо боротьби з фальшивомонетництвом / О. Клименко // *Історія грошей в Україні з давніх часів до сучасності. Збірник наукових матеріалів 2-ї та 3-ї науково-практичних конференцій ТАНГ*. – Тернопіль: “Наукова думка”, 2001. – С. 21–23.

<sup>44</sup> *Peplowski A.* Wywiad Polski na ZSRR 1921–1939 / A. Peplowski. – Warszawa: “Gryf”, 1996. – (416 s.) – S. 400.

<sup>45</sup> *Сенкевич Д.* Государственные денежные эмиссии СССР 1923–1961 гг., с. 115; *Коняев А. Е.* Влияние государственной идеологии СССР сталинской эпохи на дизайн бумажных дензнаков 1925–1947 гг. / А. Е. Коняев // *Ярославский педагогический вестник*. – № 3. – 2006. – С. 4.

<sup>46</sup> *Schöne M. H.* Der Rubel rolte...nicht! Die geplanten Banknoten für das “Unternehmen Barbarossa von 1941” / M. H. Schöne // *Der Geldscheinsammler*. – № 6. – 2001. – S. 19–21.

<sup>47</sup> Там само, с. 19–21.

<sup>48</sup> *Skubiszewski K.* Currency in Occupied Territory and the Law of War / K. Skubiszewski // *Jahbuch für Internationale Recht*. – Göttingen, 1961. – P. 162–192.

<sup>49</sup> Кредитно-финансовая система СССР. К 50-летию Великой Октябрьской революции / [ ред. А. А. Посконов]. – М.: “Финансы”, 1967. – (319 с.) – С. 57.

<sup>50</sup> Российский государственный архив экономики (РГАЭ), ф. 4372, оп. 94, спр. 115, арк. 7–11; ф. 4372, оп. 95, спр. 168, арк. 17–19.

<sup>51</sup> РГАЭ, ф. 7733, оп. 32, спр. 282, арк. 14–15.

<sup>52</sup> *Гнатишак М.* Гроші України / Микола Гнатишак. – Клівленд (Огайо), 1974. – (365 с.) – С. 133.



- <sup>53</sup> РГАЭ, ф. 7733, оп. 36, спр. 2530, арк. 56.
- <sup>54</sup> *Katkov Vladimir. Soviet economy 1940–1965 / Vladimir Katkov.* – Baltimore: Dangary Pub. Co., 1961. – (559 p.) – P. 92.
- <sup>55</sup> РГАЭ, ф. 7733, оп. 36, спр. 2272, арк. 172–197; спр. 1869, арк. 39–77.
- <sup>56</sup> Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), ф. 5446, оп. 50, спр. 3622, арк. 78–83.
- <sup>57</sup> РГАЭ, ф. 7733, оп. 36, спр. 2959, арк. 14.
- <sup>58</sup> *Чуднов И. А. Денежная реформа 1947 г. глазами современников / И. А. Чуднов // Социологические исследования.* – 1994. – № 2. – С. 99–101.
- <sup>59</sup> РГАЭ, ф. 7733, оп. 32, спр. 282, арк. 13.
- <sup>60</sup> Бундесархив, Берлин (BA Berlin), R 29/425, ТАО 8/42 vom 19.01.1942.
- <sup>61</sup> *Söllner G. Catalogo della Carta-moneta d'occupazione e di liberazione dei partigiani e dei campi di Prigionia (Seconda Guerra Mondiale) / Gaston.Söllner–Cesare Bobba.* – Editore Asti, 1974. – (88 p.) – S. 37.
- <sup>62</sup> BA Berlin, R29/262, Mitteilung der Deutschen Reichsbank vom 26. Oktober 1944, wiedergegeben in ТАО 94/44 vom 8.11.1944.
- <sup>63</sup> BA Berlin, R29/262, Mitteilung der Deutschen Reichsbank vom 14. November 1944, wiedergegeben in ТАО 97/44 vom 22.11.1944.
- <sup>64</sup> Там само.
- <sup>65</sup> *Mehlhausen W. Falschgeld als waffeim zweiten weltkrieg / W. Mehlhausen // Der Geldschein sammler.* – September 2001. – S. 15–17.
- <sup>66</sup> *Kokocinski L. Pieniãdz papierowy na ziemiach polskich / Lech Kokocinski* – Warszawa, 1996. – (198 s.) – S. 149.
- <sup>67</sup> Там само, с. 150.
- <sup>68</sup> Там само, с. 150.
- <sup>69</sup> Там само, с. 150.
- <sup>70</sup> *Ptaszyński J. Pieniãdze spadają z nieba [на правах рукопису].* – 3 s.; *Czerski M. Produkcja banknotów przez Związek Walki Zbrojnej i Armię Krajową / M. Czerski // Biuletyn Numizmatyczny.* – № 10–12, 1989. – S. 3–9.
- <sup>71</sup> *Milczak Cz. Katalog polskich pieniãdzy papierowych od 1794 / Cz. Milczak.* – II wyd. – Warszawa, 2005. – (546 s.) – S. 256.
- <sup>72</sup> *Kokocinski L. Pieniãdz papierowy na ziemiach polskich,* s. 151.
- <sup>73</sup> *Milczak Cz. Katalog polskich pieniãdzy papierowych od 1794,* s. 257.
- <sup>74</sup> Экономические диверсии. Портал “Русские монеты” // ru coin/forgery/30-71k; Орлов А. Тайная история сталинских преступлений / А. Орлов. – М.: Астор, 1991. – 352 с.
- <sup>75</sup> BA Berlin, R 29/1, Berichte über Sitzung des Verwaltungsrates der Reichskreditkassen vom 10. 08.1942.

В статье раскрыта роль фальшивых денежных знаков в экономическом, идеологическом противостоянии коалиций в годы Второй мировой войны.

**Ключевые слова:** бонистика; военные деньги; фальсификация денежных знаков.

The article reveals the role of the false banknotes and money imitations as an effective means of economic, political and psychological struggle during World War II.

**Keywords:** bonistics; military money; counterfeiting of money documents.